

ЛЕОНІД КРАВЧУК

ОДНА УКРАЇНА, ЄДИНИЙ НАРОД

ОЛЕКСАНДР КРАСОВИЦЬКИЙ

БЕСІДИ З ЛЕОНІДОМ КРАВЧУКОМ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

ВІД АВТОРА

Якось у кулуарах Верховної Ради я зустрівся з журналістом Володимиром Вербиченком. Розговорилися. Мій співрозмовник виявився дуже цікавою людиною, багато знає про шахтарський край, його людей, їхні непрості долі.

Володимир Вербиченко поцікавився, чи не веду я записів щодо живої політичної історії України та чи не хотів би їх оприлюднити.

Зав'язалася наша розмова навколо моїх нотаток, спостережень і просто роздумів у голос.

Мій співрозмовник дуже дотепна і навіть прискіплива людина, не пропускає дрібниць, нюансів. Він уміє ставити запитання, які породжують думки, повертають до спогадів.

Так з'явилася ця книга, яку я віддаю на розсуд читачеві.

Одне лише уточнення: мої записи подаються практично в тій формі і в тому часі, коли вони велися. Тут чимало роздумів, дискусій із самим собою. Я хочу, щоб читач відчув саме ту атмосферу і зрозумів суть «кухні», де народжувалася і формувалася позиція автора. Заздалегідь вибачте за розлогі філософські «походи» та за «кострубатість» стилю викладу.

А Володимир Вербиченку щиро вдячний за його ініціативу та проведену велику літературну роботу над рукописом.

Без його зусиль поява цієї книги була б неможливою.

ПЕРЕДАЧА ВЛАДИ

Поразка ніколи не буває красивою, а перемога — незграбною. Але треба вміти красиво вийти з поразки або ж красиво увійти в перемогу.

Коли я передавав владу Кучмі, це було вперше в Україні офіційно.

Я зібрав свою команду, ми осмислювали, як краще передати владу. Ритуалу, звичайно, не існувало, усе було вперше.

Фактично питання передачі влади ні в якому варіанті не обговорювалось ні з ким, тому що кожна сторона була впевнена в своїй перемозі.

— Що будемо робити? — запитав. — Сейф і ключі передати? Чи як? Це ж несерйозно. Люди мають побачити, що ми цивілізовані. — Миколо Григоровичу, — до Хоменка, начальника секретаріату, — зв'яжіться з В. Пустовойтенком чи Д. Табачником — невідомо, хто буде головою адміністрації — і пропонуйте від мого імені варіант, що передача влади має бути публічною і цивілізованою.

Команда нового президента прокручувала різні сценарії, навіть була така пропозиція, — я не знаю з чиєї ініціативи вона виходила, — щоб ми вдвох з Кучмою на автомобілі їздили по Києву. Я подумав, який сенс їздити по Києву? Нема ніякого.

— Чого їздити, коли маємо Маріїнський палац, приїде телебачення. Потім буде прийом, де треба щось сказати, — міркував я.

Я сказав: давайте ми зробимо це на офіційному рівні, без залучення народу, тому що у нас не все відпрацьовано і відбувається вперше за всю історію. Я пропонував зустрітися з президентом і прилюдно при засобах масової інформації офіційно сказати свою позицію і послухати іншу, хай люди побачать, як передається влада.

«Леонід Макарович полишає посаду. Урочисті проводи не заплановані, — губиться в здогадах преса. — Кравчук пішов. Куди — поки невідомо. Майже напевно відомо одне: офіційних урочистих проводів не буде. Подібні заходи відповідними нормативними актами не передбачені. В усякому разі представники адміністрації, з якими колишній лідер днями попрощався, подякувавши за добру роботу, признались, що їм про це нічого невідомо.

Навряд чи ініціатором офіційних проводів на спокій стане Парламент. І не тільки тому, що у нього і без того вистачає справ, — надто складні взаємовідносини між цим недавно обраним органом і колишнім главою держави.

Так що Леонід Макарович піде, найвірогідніше, відносно тихо, не обтяжуючи себе й державу церемоніями. І обмежиться, в кращому випадку, скромним (у державних масштабах) прощальним застіллям у колі друзів і соратників. Красивий відхід лідера в нашій державі не передбачено, зате передбачено відносно небідне для нього в подальшому існування. Згідно з січневою Постановою ВР 1992 року, Леоніду Кравчуку (і всім наступним президентам) буде забезпечене позиттєве грошове довольство у розмірі 22 мінімальних зарплат, державна дача (на яку і поїхав майже одразу Леонід Макарович, дізнавшись про свою поразку) з персоналом, охороною і транспортом, а також безплатне медобслуговування йому і його дружині...»

Голова ВР О. Мороз «наполягав, щоб свою інавгураційну промову Л. Кучма виголосив 19 липня в Парламенті, а потім пішки пішов до Банкової вулиці у свою резиден-

ОДНА УКРАЇНА, ЄДИНИЙ НАРОД

цію. А представники команди Кучми: «здача влади» має відбуватись у Маріїнському палаці».

Урочиста інавгурація Л. Кучми відбулась у залі Верховної Ради. Але мене на ній не було. З виступу О. Мороза: «З часу проголошення державної незалежності ми зазнали і певних успіхів, і чимало прорахунків. Попри всі негаразди, нам вдалося уникнути серйозних конфліктів, зберегти мир і спокій у суспільстві, віру людей у можливість побудови кращого життя. У цьому значною мірою слід завдячити і Леоніду Макаровичу Кравчуку, нашому першому президентові. В історії становлення нашої державності він займе належне місце. Це буде згодом.

А сьогодні в цьому залі є всі підстави висловити повагу до першого Президента України, побажати йому добра і нових успіхів на політичній арені в ім'я України та її народу».

А я — як перший президент — і мій наступник зустрілися біля входу до Маріїнського палацу. Ми стали, пройшла маршем почесна рота перед нами, після чого ми піднялися на другий поверх, у кабінет, запросили журналістів і поспілкувалися при журналістах офіційно. Коли журналісти пішли, ми поспілкувалися з Кучмою вже більш... тісніше.

Була одна думка весь час: як нам налагодити співпрацю. Я запропонував (оскільки рада президентська, не можна було говорити, це зараз можна), щоб ми зустрічалися, обговорювали спільно питання, щоб у нас була відкрита зустріч. Він погодився, що нам треба зустрічатися, тобто така була відкрита, щира зустріч.

У промові на інавгурації Л. Кучма зазначив: «Я віддаю належне Леоніду Макаровичу Кравчуку, який зробив перші нелегкі кроки на шляху становлення української державності».

Та журналістське око не дримало: «...саме урочисте засідання не в усьому відповідало значущості події. Деякі депутати дозволили собі з'явитися на нього в одязі,

який би більше підійшов для пивного бару чи заміської прогулянки, чим дещо спантеличили навіть своїх більш гречних колег, не кажучи вже про іноземних гостей».

О. Мороз теж торкнувся узагальнень: «Колись у Кравчука була така ж заява, як зараз у Кучми, про те, що він буде спиратись на народ, а не на політичні сили. Тим не менше Леонід Макарович зразу після цього став спиратись на конкретну політичну силу, і це було помилково. Нескладно провести паралель між тією ситуацією, яка була три роки тому, і заявою Леоніда Даниловича про створення партії влади.

Партія влади не створюється, вона існує. Якщо всередині державного апарату вдасться створити політичну організацію, яка буде підтримувати його переконання, то це буде не партія, а організація людей, зацікавлених у тому, щоб їх відносини з президентом забезпечували їм можливість впливати на владні процеси. Але як тільки людина позбавиться цього президентського крісла, то вона позбавиться і партії, оскільки це родичання не за інтересами, а родичання за посадою.

Партія влади — це команда людей, об'єднана корпоративним інтересом. Якщо хтось сумнівається в цьому, то я хочу зауважити, що ще недавно існувала партія влади Леоніда Кравчука. І найцікавіше, що сьогодні ці ж люди вважають себе партією Кучми.

Я думаю, що це ще раз підтверджує нерозвиненість політичних інститутів нашого суспільства, політичних партій. У нас конституційно не оформлено вплив політичних сил на прихід того чи іншого лідера до влади.

Зараз деякі політологи в ейфорії говорять і пишуть про те, що «канув у Лету» період Леоніда Кравчука та Івана Плюща...

Та нікуди цей період не пішов. Ми тоді були і зараз знаходимося на етапі пошуку оптимальної структури державного управління, політичної та економічної системи...»

БЕСІДА ПЕРША

— Леоніде Макаровичу, хочу почати нашу розмову із ситуації, що склалася у суспільстві влітку 1991 року, коли в СРСР почало діяти ГКЧП. Що тоді в Україні було з владою?

— Загалом українську владу почало трясти ще з 1989 року, коли утворилася всеукраїнська організація Народний Рух України, яка розгорнула неймовірно активну діяльність. Рухівці систематично й послідовно аналізувати дії влади, а згодом від критики перейшли до вуличних акцій. Таке вперше було — по Хрещатику ходили люди, які вимагали відставки Щербицького, Шевченко, Єльченка.

— Просто тому, що вони влада? Чи...

— Тому, що вони влада. Партійна влада. Від усіх членів Політбюро вони вимагали відставки та створення Української демократичної держави. Проте питання про незалежність ще не ставили, як це було в 1991 році. Просто в Народному Русі вважали, що перебудова йде погано, тож хотіли допомогти Москві здійснювати її в Україні краще.

— Тобто з Москвою все нормально, а ті люди, які в Україні, погано перебудовують її...

— Їхня логіка була така: там Горбачов хоче перебудови, а тут місцеві організації гальмують. Тому посадовців треба познімати з посад і призначити інших. Наведу такий приклад. У Київ має приїхати Горбачов. Про це, звичайно, дізналися українські письменники, а найактивнішими тоді серед них були Гончар, Пав-

лично, Яворівський, і написали листа, що вони хочуть з ним зустрітись. Горбачов звертається до Щербицького, мовляв, зустрінемося у вашому кабінеті. Ми запрошуємо керівників Народного Руху України, а вони є членами Спілки...

— **Хіба Гончар був у Русі?**

— Він був почесним, він був над ними. Повели до Щербицького. На цю зустріч запрошують і нас двох, ідеологів ЦК — Єльченка й Кравчука. Отже, приходимо в кабінет...

— **Який у вас був розподіл обов'язків між собою?**

— Єльченко займався більше міжнародними проблемами, а я переважно внутрішніми та ідеологічними. Зокрема і Рухом. Заходимо в кабінет. Щербицький веде засідання. Не Горбачов. Горбачов сидить поряд з ним. Тож Щербицький доповідає, що на прохання тут проводиться зустріч, на ній присутній генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Сергійович Горбачов. Тим часом Раїса Максимівна в приймальні сидить, він з дружиною завжди їздив. А також ще кілька членів Руху, які не зайшли до кабінету, бо попередньо визначилися, що зайдуть Гончар, Павличко, Яворівський. І Гончар, звертаючись до Горбачова, каже: «Михайле Сергійовичу, ми хочемо допомогти вам у здійсненні перебудови. Вона йде погано, місцеві органи влади не хочуть перебудови. Вони консерватори, хочуть жити по-старому, так їм вигідніше. Хочемо, щоб була перебудова, демократія. Ми не хочемо, щоб Україна відокремилася. Хтось передає вам (Горбачову) неправду».

— **Хтось — це Щербицький?**

— Так. Володимир Васильович. А вони хочуть допомогти. Чого тут. Ну Щербицький каже: «Це вони так при вас кажуть. А насправді діють по-іншому». Бо (він мав інформацію, які вони завдання ставили на конференціях, на своїх засіданнях) практично йдеться, каже він Горбачову, не про Народний Рух України, а про по-

літичну партію, яка ставить відповідні політичні завдання. А згідно з Конституцією, законом...

— **Шоста стаття...**

— ..у нас одна партія — комуністична. Горбачов каже: «Ну, Олесю Терентійовичу, ну, справді, якщо...» — «Та ні, яка партія, Михайле Сергійовичу, ні про яку партію не йдеться. Ще раз повторюю, ми хочемо допомагати вам проводити активну перебудову в Україні». Тобто не просто йшлося, скажімо, про поліпшення стосунків із владою: народ і влада, інтелігенція і влада, а про те, що владу потрібно замінити, але не замінити устрій. Ось під цими гаслами й минав 1989–90 рік. У 1991-му вже була дуже активна політична діяльність Народного Руху України. Їх обрали до Верховної Ради, створили там свою структуру — Народну Раду. А це вже політична й державна діяльність.

— **А структури по країні?**

— Звичайно, були. Однак у Верховній Раді, я наголошую, це вже державні структури, а по Україні — це громадські організації. Щоправда, також мали своїх представників у багатьох радах різних рівнів.

— **Я саме про це кажу: рухівці були в радах по всій країні.**

— Так, але на рівні держави, у Верховній Раді була Народна Рада. І вони ставили питання про перейменування Верховної Ради в Народну Раду. А це не можна зробити без зміни Конституції. Тому все залишилося як є.

— **Коли тодішній Голова Верховної Ради В. Івашко збирався до Москви, як відбувалося делегування його повноважень тут?**

— Івашко був людиною законослухняною, тож, обійнявши посаду Голови Верховної Ради, одразу добровільно склав обов'язки першого секретаря ЦК Компартії України, бо тоді вже було неприйнятно поєднувати ці дві посади. Усі відчували, що цього допускати більше не можна.

— Ну, це в Україні, а в деяких інших республіках на такі «дрібниці» не зважали.

— У деяких. Але в Україні було так. І Івашко, і Москва нарешті підтримувала тих, хто відмовлявся від подвійних повноважень, Горбачов зокрема. Івашко сам склав повноваження першого секретаря, а на пленумі на цю посаду обрали С. Гуренка. Я тоді був секретарем з ідеології. Ми поїхали в Москву на з'їзд партії, який мав вирішувати питання про обрання Івашка заступником генерального секретаря ЦК КПРС. Таку посаду вводили вперше в історії комуністичної партії, бо негласно завжди хтось виконував повноваження другого секретаря, але щоб не було конкуренції в керівництві ЦК КПРС. У статуті не було такого визначення — другий секретар. А на місцях було записано: перший секретар, другий секретар і секретар ЦК. У 1991 році я був другим секретарем. А тим часом ми з Гуренком дізналися про рішення Івашка стати заступником Горбачова, не порадившись попередньо ні з Верховною Радою України, як її Голова, ні навіть з фракцією комуністів. Це викликало неабияке обурення.

— **Як гадаєте, чому він так зробив?**

— Він знав, що його не відпустять, що тут будуть проти, бо під час обрання Голови Верховної Ради ми пройшли через страшні тортури. На нас стільки бруду виливали, таке було складне голосування, що коли Івашка обрали, то вже вирішили працювати організовано, не розхитуючи системи Верховної Ради та комуністичної фракції, а 370 із 450 народних депутатів були членами КПРС. Ми зустрілися з Івашком. Гуренко і я. Сказали, чому не можна залишать Україну в такій ситуації, що кадрова криза у Верховній Раді стала й політичною, це може призвести до того, що Народна Рада значно зміцнить свої позиції. Тому ми просили його не приймати цього рішення, відмовити Горбачову й повернутися до Києва.

— **Хіба в Москві не розуміли, що буде конфлікт?**

— Я багато спілкувався з Горбачовим, і в мене склалося таке враження: або він сам глибоко не аналізував ситуацію, або оточення йому давало дуже комфортне інформаційне посилення. Наприклад, проводили ми рейтинги. Тоді не було всіх цих соціологічних інститутів. Зазвичай ставили студентів біля хлібних та молочних магазинів, і вони запитували в покупців: ви за Горбачова, Кравчука, Чорновола, ще когось? Прізвищ з п'ять було в цьому списку. Оце, я вам скажу, було реальне опитування. Прямо людину питають. Наживо. Я кажу Горбачову: «Михайле Сергійовичу, треба серйозно думати про ситуацію в партії, бо ваш рейтинг у нас дуже низький». А він відповідає: «Наверное, во Львовской области». Я зазначаю: «Та ні, у Луганській». Там тоді на перше місце вийшов я, друге було в Єльцина, третє — у Чорновола, а він — тільки на четвертому. «Да ты хочешь меня обидеть». Я кажу: «Михайле Сергійовичу, у мене є офіційне підтвердження». Тобто він вірив, що перший.

— **Вірив, бо оточення казало, що все нормально.**

— Так. Чомусь був упевнений, що Україна зі своїми завданнями справиться, якщо Івашко піде: є Гуренко, є Кравчук, є інші. Як можуть не обрати? Спочатку обиралися запропонували Гуренку, але перед тим скласти повноваження першого секретаря ЦК. Він довго вагався і все-таки вирішив не йти з посади. Тоді запропонували мені.

— **Уточніть, будь ласка: запропонувала українська партійна структура чи з Москви підказали?**

— Тоді Москву тільки інформували, як раніше вже не було. Уже почали давати більше волі, більше прав такі рішення приймати. Скажімо, спочатку обирали такого-то першим секретарем обкому, а потім ставили до відома Москву. Уже на посаді він їздив туди на бесіду, знайомився. А раніше спочатку там затверджували,

ЗМІСТ

ОДНА УКРАЇНА, ЄДИНИЙ НАРОД. *Л. Кравчук*

Від автора	5
Передача влади	6
«Людей схилили голосувати не за економічні реформи, а за політику...»	27
Вихоплений з човна, що плив у гавань...	52
«Дні Уряду», не освячені патріархом.	73
Політичні портрети	109
Національне як ознака здоров'я	118
«Вставай, хто живий, в кого думка...»	134
Виструнчуйтеся, панове адміністратори!	175
Не дружать не тільки політики, але й їхні дружини	199
Щоб шити, треба спочатку зав'язати вузлика	231
Заповіді на манжетах	279
Ну як же жити? У тому суспільстві, де раби?	301
Замість об'єднатися — ділилися...	322
Вибори третього президента: розмежування. Невже безповоротно?	348
Алгоритм виміру «гарячих слідів»	368

БЕСІДИ З ЛЕОНІДОМ КРАВЧУКОМ. *О. Красовицький*

Бесіда перша	391
Бесіда друга	407
Бесіда третя	425
Бесіда четверта	441
Бесіда п'ята	455
Бесіда шоста	468